

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԴՈՐԾՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐՄԱՆՈՒԹԻՒՆ*)

II.

Դաստիարակութիւն համապատասխան բնութեան.

Դիւիժի սիսեմը. մանկավարժական փորձնական դպրոցներ.

Ուսուցումը եւ դպրոցը նախկին ժառանգներում.

Ներկայ դպրոցը ծնունդ է միջնադարի և միջնադարեան դըպրոցի: Նրա գոյութեան հիմքերը դրուած են միջնադարից մեզ հասած դպրոցական ժառանգութիւնների վրայ: Հետևապէս հասկանալի է, որ որոշ նմանութիւն, որոշ կապ պիտի լինի ներկայ և միջնադարեան դպրոցների միջև:

Ինչպէս յայտնի է, միջնադարեան դպրոցի գլխաւոր նպատակն էր՝ մարդիկ պատրաստել հասարակական այս կամ այն կոչման, պրոֆեսիայի համար: Ուրիշ խօսքով միջնադարեան դպրոցը զուտ մասնագիտական կամ պրոֆեսիօնէլ դպրոց էր: Դրա համար էլ այնտեղ տրւում, ուսուցանւում էին միմիայն այն գիտելիքները, որոնք անհրաժեշտ էին համարւում այս կամ այն պրոֆեսիայի տեսակէտից: Դաստիարակութիւնը երկրորդական, երրորդական տեղ էր բռնում. նա թողնւում էր ընտանիքին, եթէ չհաշուենք այն զօրեղ ազդեցութիւնը, որ ունէր այդ խնդրում եկեղեցին իր բազմատեսակ հիմնարկութիւններով հանդերձ:

Անկասկած, այդ տեսակ կրթութիւնը հարկաւոր կարող էր լինել միայն—այսպէս ասած—գիտնականներին, ինչպիսիք են աստուածաբանները, փաստաբանները և բժիշկները: Բուն ժողովուրդը, զոնէ նրա ամենաճշող մեծամասնութիւնը, ոչ աստուածաբաններից էր բաղկացած, ոչ էլ փաստաբաններից կամ բժիշկներից: Հետևապէս, այդ մասնագիտական դպրոցները նրա համար չէին, այլ միայն ընտրեալների: Ժողովուրդը իր զբաղմունքները վերաբերեալ գիտելիքները ձեռք էր բերում ոչ թէ դպրոցում, այլ ընտանիքում և արհեստանոցներում: Մինչև անգամ դասակար-

*) Տես «Լեւորատ» փետրուար—մարտ, եր. 188—194:

գային բնոյթ ունէր այն ամենը, ինչ ասում և գրում էր գաստիարակութեան մասին. գաստիարակչական գիտութեան առարկան ուսումնականների խմբակն էր միայն և ոչ թէ բուն ժողովուրդը, որի աշխատանքն ու զբաղմունքները ոչ մի տոնչութիւն չունէին ժամանակի ուսումնականութեան հետ:

Սրանից, իհարկէ, չպէտք է եզրակացնել, թէ ուրեմն միջնագարում ժողովուրդը մնում էր բոլորովին անկիրթ և սնդաստիւրակ, որովհետև կրթութեան և գաստիարակութեան համար հիմնուած դպրոցի դռները փակ էին նրա հանդէպ: Ո՛չ, նա և՛ սովորում էր, և՛ գաստիարակում: Բնութիւնը և աշխատանքն էին նրա ուսուցիչ-գաստիարակը: Աշխատելով արհեստանոցում կամ բնութեան ծոցում, նա շարունակ սովորում էր և անձնական փորձերի միջոցով գիտական ծանօթութիւններ իւրացնում: Դրա հետ միասին նա և՛ գաստիարակում էր, որովհետև աշխատանքը, որոշ նպատակով կատարուող աշխատանքը, գաստիարակութեան ամենաբնական և արդիւնաւէտ գործոնն է:

Եւ ճիշտն բարձր է փորձի տուած գիտութիւնը դպրոցի տուած գիտութիւնից: Փորձի տուածը կենդանի գիտութիւն է, իրական կեանքում գործադրելի, իսկ դպրոցինը՝ մեռած գրքի գիտութիւն է և գործնական կեանքում յաճախ անպէտք: Միւս կողմից, փորձի գիտութիւնը զարգացնում է մարդու գործնական մտածողութիւնը, իսկ գրքինը՝ ընդհակառակը, սպանելով գործնական մտածողութիւնը, զարգացնում է նրա տեսական փրկիստ-փայական մտածողութիւնը:

Եթէ համեմատելու լինենք մտածողութեան այս երկու տեսակները, կտեսնենք, որ առաջինը երկրորդից շատ բարձր է: Բաւական է ընդգծել թէկուզ այն մի հատիկ փաստը, որ առաջին տիպի մտածողութեան ամբողջ ընթացքը և արդիւնքը ստուգելին գործով, իսկ երկրորդինը— ոչ: Իրաւամբ է ասուած, որ ամեն տեսակ մտքեր փոքրիկ գլխի մէջ կողք-կողքի և խաղաղ ապրում են, իսկ առարկաները ահագին տարածութեան մէջ էլ իրար հետ խիստ ընդհարում են:

Մարդկային քաղաքակրթութեան պատմութիւնը մի գեղեցիկ ապացոյց է գործնական մտածողութեան դերազանցութեան: Իր զարգացման երկար ու դժուարին ճանապարհի ընթացքում մարդկութիւնը միշտ հարկադրուած է եղել գործնականապէս մտածելու և զբանով էլ գաստիարակուել է: Նրա իւրաքանչիւր քայլը արդիւնք է բնութեան դէմ մղուած յամառ կռուի: Եւ բնութիւնը, կռուելով հանդերձ մարդկութեան հետ, մի ժամանակ ընձեռում էր նրան նաև այդ կռուից յաղթական դուրս գալու համար հարկաւոր գիտելիքներն ու զէնքերը: Այդպիսով, բնութիւնը ներկա-

յանում է մարդկութեան ուսուցիչը, որը թէ ուսուցանում և թէ դաստիարակում էր նրան— թէև դառն փորձերի և ծանր աշխատանքի միջոցով:

Սա է կրթութեան և դաստիարակութեան բնական ուղին: Ամեն մի դաստիարակչական սխտեմ անպայմանօրէն հիմնուած պիտի լինի քաղաքակրթութեան պատմութեան տուած այս ցուցմունքների վրայ: Հակառակ դէպքում նա չի կարող իր նպատակներին ծառայել:

Դժբախտաբար, ներկայ դպրոցը, արհամարհելով այդ բնական ճանապարհը, դաստիարակութեան համար ընտրել է մի այլ ուղի, որի ցուցիչն է միջնադարի դաստիարակութիւնը: Վերջինս մեթոդներն ու սկզբունքները վերցնելով, մի քիչ փոփոխութեան է ենթարկել և գործադրում է անշեղ:

Բայց դա բոլորովին սխալ է: Գիտելիքների քանակը, որ պահանջում է այժմ ամեն մի դպրոցի աշակերտից, այլ ևս այն չէ, ինչ որ էր միջին դարերում, այն ինչ դասատւութեան սկզբունքներն ու մեթոդները մնացել են նոյնը: Նրանք արժէքաւոր են միայն սրբօրհասիւծնալ կրթութեան նեղ նպատակների տեսակէտից, իսկ ընդհանուր կրթութեան համար — անպէտք են և մինչև անգամ վնասակար: Միւս կողմից, հնութիւնից մեզ հասած այդ ժառանգութիւնը գիտական էլ չի կարելի համարել, որովհետև նրանք, այդ սկզբունքներն ու մեթոդները, անհամապատասխան են զարգացման բնական օրէնքներին:

Վաստիարակութիւն՝ համապատասխան բնութեան.

Սոյն խորագիրը կրող դաստիարակչական սխտեմը ամենից առաջ մանուկին պէտք է ծանօթացնի շրջապատի առարկաների հետ: Դա կարեւոր է երկու տեսակէտից. — ա. որ մանուկն իմանայ, թէ ինչ գեր են խաղում նրանք և ինչ նշանակութիւն ունեն մարդկանց համար. բ. որ նա իրազեկ լինի մարդու դէպի այդ առարկաներն ունեցած գործնական յարաբերութեանը: Ներկայ դպրոցում այդ պահանջն իրականանալ կարող է միմիայն այն դէպքում, եթէ ուսուցման վերացական կամ տեսական ձևը կփոխարինուի գործնականով:

Այդ նպատակին հասնելու համար պէտք է հիմնովին բարեփոխել դպրոցական ծրագրերը, ելակէտ ընդունելով Ֆրեօրէլի և Պեստալոցցու հուշակած սկզբունքները: Ուսնկալարժուութեան և ուսուցման ծանրութեան կենտրոնը պէտք է կազմի մանուկի ոյժերի և գործունէութեան զարգացման հոգսը: Ֆրեօրէլը մանկական գործունէութեան բնատուր ձգտումը համարում էր այն բանալին,

որ իր առաջ բանում էր մանուկի հոգեկան զաղտնիքների փակ գոները: Ահա թէ ինչու նա միշտ կրկնում էր. «Ես ամեն բան սովորել եմ երեխաներից և տակաւին շարունակում եմ սովորել»: Մի այլ տեղ էլ նա ասում է. «Գլխաւորը և էականը գործունէութիւնն է: Մանուկն աճում և զարգանում է գործելով ու ստեղծագործելով: Դիտելը ևս գործի մի տեսակն է. Տեսողութեամբ իւրացումը ծնունդ է տալիս խօսքին, իսկ խօսքը—մտքին»:

Նման զաղափարներ, միայն զանազան ձևերով արտայայտուած, մինք գտնում ենք նաև Ռուսսօի, Պետտալօցցու, Ժան-Պօլի, ինչպէս և զպրոցական նորագոյն բարենորոգիչների մօտ: Սակայն ամենից հետևողականը և աչքի ընկնողն է Ամերիկացի Զօն Դիւին, որը այդ սկզբունքների վրայ հիմնել է դաստիարակչական մի ամբողջ սիստեմ և ստեղծել է—այսպէս կոչուած—տիխնօլօգիկ դաստիարակութեան մի ծրագիր:

Օգտուելով հոշակաւոր Ուսուցչապետի «Դպրոցը և Հասարակութիւնը» վերտառութեամբ դասախօսութիւններից ¹⁾, մենք այստեղ խոշոր գծերով կներկայացնենք նրա սիստեմի գլխաւոր հիմունքները:

Դիւիի դաստիարակչական սիստեմը.

Այս վերնագրի ներքոյ գտնուած դաստիարակչական սիստեմի ամբողջ շէնքը կառուցուած է ոչ թէ տեսական սկզբունքների վրայ, այլ ունի զուտ գործնական հիմունքներ: Դիւին իր սիստեմի բոլոր օրէնքներն էլ հանել է այն սեպհական փորձերից, որ ինքը բազմաթիւ անգամ կատարել է իր իսկ հիմնած Դաստիարակչական դպրոցում, Զիկագօի համալսարանին կից:

Ուշադրութեան արժանի է նրա մեթօդի նաև միւս կողմը: Նա իր առաջ դնում էր, խնդիրների ձևով, որոշ պրօբլեմներ և աշխատում գործնականօրէն, փորձերի միջոցով նրանց լուծումը գտնել:

Այսպէս, ամենից առաջ դրուած են եղել հետևեալ 4 հարցերը.—

1. Ի՞նչ և ի՞նչպէս անել դպրոցը մանուկի սովորական կեանքի հետ կապելու այնպէս, որ նա՝ դպրոցը՝ զաղարէր մանուկի համար այն վայրը լինելուց, ուր նա զալիս է միայն որոշ դասեր լսելու և «սովորելու» համար:

¹⁾ «Школа и Общество» профессора Джона Дьюи. Издание «Библиотеки Свободного воспитания». Москва, 1907 г. цѣна 30 коп.

2. Ի՞նչպէս բարձրացնել աշակերտի աչքում ուսուցման նիւթի իրական արժէքը, որ նա սիրով յանձն առնէր այդ նիւթը սովորելու համար անհրաժեշտ աշխատանքն ու նեղութիւնները: Կարճ, ի՞նչպէս անել, որ ուսուցման նիւթը լինէր տարրական դպրոցի աշակերտի համար այն, ինչ որ են համալսարանի զբօղմունքները ուսանողի համար:

3. Ներկայ դպրոցում—ինչպէս յայտնի է—ուսուցումը ոչնչով կապուած չէ մանուկ աշակերտի կեանքի ու անձնաւորութեան հետ: Սրանից էլ հետևում է—Ի՞նչպէս անել, որ ուսուցումը—առաւելապէս ձևական գիտելիքների¹⁾ ուսուցումը—ըզիսէր մանուկի առօրեայ փորձերից և դպրոցում ձեռք բերած ունակութիւնները կապ ունենային նրա համար նշանակալից համարւող զբաղմունքների հետ:

4. Ի՞նչպէս իրականացնել դաստիարակութեան անհատականացման գաղափարը:

Այս հարցերի պատասխանը Դիւին ուզում էր գտնել ոչ թէ տեսական, այլ գործնական ճանապարհով, այն է՝ փորձերի միջոցով: Իսկ սա նշանակում է ըստ Դիւիի, թէ անհրաժեշտ է դպրոցական զբաղմունքները հիմնել մանուկի գործունէութեան վրայ, կամ այլ խօսքով՝ ֆիզիքական աշխատանքը պէտք է դարձնել դաստիարակութեան կենտրոն:

Բնական է, որ իր խորունկ մտքի և յամառ ջանքերի յղացումը հանդիսացող դաստիարակչական այս նոր վարդապետութեան գործնական ճշմարտութիւնն ևս ամենից առաջ պիտի աշխատէր ապացուցանել ինքը, այդ վարդապետութեան հեղինակը: Եւ, յիշուի, աշակերտի ինքնագործունէութեան զարգացումը դառնում է Դիւիի Դաստիարակչական դպրոցի հոգացողութեան ու խնամքի գլխաւոր առարկան, իսկ ձեռքի աշխատանքը—դէպ այդ նպատակի իրականացումը տանող հիմնական ճանապարհը:

Զօն Դիւիի դպրոցում ընդունուած էին ձեռարուեստի հետեւեալ երեք տեսակները. —

1. Աշխատանքի նիւթն է փայտը կամ այլ կարծր մարմիններ: Այս տեսակ աշխատանքները կատարւում են գործիքների օժանդակութեամբ.

2. Խոհանոցային աշխատանք (եփել, տապակել ևն), և

3. Կարուձևային աշխատանք:

Ձեռքի աշխատանքները կարևոր են նաև նրանով, որ սերտ կապ ունեն դպրոցական ուսուցման միւս առարկաների հետ, —

1) Ձեռական գիտելիքներ տեսելով Պարսոնը հասկանում է, զրելը, կարդալը եւ համարները:

մի բան, որ երբէք չպէտք է մոռանալ: Այսպէս օրինակ, բնական գիտութիւնների ուսուցումը՝ առանց փորձերի անհնարին է, իսկ փորձեր կատարելն էլ, իր հերթին, պահանջում է ամենից առաջ բաւականաչափ ճկունութիւն և յետոյ — որ գլխաւորն է — ձեռների ու աչքերի մեծ վարժութիւն:

Ձօն Դիւիի դպրոցում ձեռքի աշխատանքը կապւում էր մինչև անգամ պատմութեան ուսուցման հետ. աշակերտները շինում էին — նախապատմական և հին մարդու նման գործիքներ, զէնքեր, կահ-կարասի և այդպիսով գործնականօրէն, անձնական փորձերով, ուսումնասիրում մարդկային պատմութեան ընթացքը:

Այնտեղ մոռացուած չէր նաև մարմնի զարգացումը՝ մարմնամարզութեան և այլ ֆիզիքական վարժութիւնների միջոցով, որովհետև նախ՝ առողջ հոգին առողջ մարմնի մէջ միայն կարող է բնակուել, և երկրորդ՝ որ մարմնի զարգացումը գլխաւոր պայմանն է և՛ հոգեկան ու մտաւոր ոյժերի զարգացման: Դա մի անհերքելի ճշմարտութիւնն է, որի ապացուցութեան համար բաւական է յիշել թէկուզ այն մի հատիկ փաստը, որ մանուկն իր ունեցած գիտելիքների ամենամեծ մասը ձեռք է բերում Ֆիզիքական գործունէութեամբ:

Փակագծերի մէջ մի կարևոր դիտողութիւն ևս իր մտապաշարը ֆիզիքական գործունէութեամբ նորանոր ծանօթութիւններով հարստացնելու գործողութիւնը մանուկի մէջ սկսւում է շատ աւելի վաղ, քան մինք սովորաբար ենթադրում ենք, սկսւում է այն ժամանակ, երբ նրա ուղեղը տակաւին անընդունակ է սիստեմատիկ աշխատանքի:

Ընդունելով Դիւիի դաստիարակչական սիստեմն անպայման կենսունակ և ողջունելի, պէտք է մի անգամ ևս համառօտակի շեշտենք ձեռարուեստի կարևոր նշանակութիւնն այդ տեսակէտից, քանի որ ձեռարուեստի վրայ է հիմնուած այդ սիստեմի ամբողջ շէնքը: Առանց ձեռարուեստի մի մեռած տառ է Դիւիի սիստեմը. ձեռարուեստն է նրան կենդանութիւն և շունչ տուող, որովհետև այդ սիստեմի ծանրութեան կենտրոնը մանուկի ինքնագործունէութիւնն է, իսկ այդ ինքնագործունէութեան աղբիւրը — ձեռարուեստն է: Ձեռարուեստի կրթական նշանակութիւնը անժխտելի է. գերազանցօրէն դաստիարակիչ լինելու հետ միասին, միաժամանակ նաև նա կրթում է միտքը և զարգացնում մարմինը:

Եւ համաձայն Դիւիի սիստեմի, ֆիզիքական աշխատանքը պիտի լինի իւրաքանչիւր դպրոցի հիմնաքարը: Այլ խօսքով, ամեն մի դպրոցի նպատակը պիտի լինի՝ կարգաւորել ֆիզիքական աշխատանքի զանազան տեսակները և նրանց ուսուցումը դնել դիտական հիմունքների վրայ: Դա նշանակում է, որ դպրոցը պէտք

է դեկավարի աշակերտների աշխատական գործունէութիւնը և չթողնի այն կոյր պատահականութեանը— ինչպէս որ այդ տեղի ունի դպրոցից դուրսը:

Այստեղից ծագում է մի նոր խնդիր, որի վրայ անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրութիւն դարձնել: Այդ այն է, որ հարկաւոր է կապ հաստատել գործնական աշխատանքի ուսուցանող տեսակների մէջ: Աշխատանքի դանազան տեսակները դպրոցում պէտք է նկատուեն ոչ թէ իրարից անկախ, անջատ—անջատ միութիւններ, այլ իրար հետ կապակցուած, մէկը միւսին լրացնող օղակներ: Իւրաքանչիւր հետեւեալ վարժութիւնը պէտք է բղխի իր նախորդից: Իւրաքանչիւր հետեւեալ վարժութիւնը պէտք է իր հետ բերի մի նոր դժուարութիւն, սակայն այնպիսին, որին յաղթահարելու համար աշակերտն արդէն նախապատրաստուած լինէր նախորդ վարժութիւններով:

Ի հարկէ, մեր ասածներից չպէտք է եզրակացնել, որ հարկաւոր է բոլոր գործնական աշխատանքներին էլ անխափա տեղ տալ դպրոցում: Ոչ. դրա դէմ հէնց ամենից առաջ կրողոքէր աշխատանքների քանակութիւնը: Ընտրութիւնն անհրաժեշտ է. պէտք է ընտրել այն աշխատանքները, որոնք նախ՝ աւելի մեծ չափով համապատասխանէին վերոյիշեալ դաստիարակչական—կրթական պահանջներին. և երկրորդ՝ յարմար լինէին աշակերտների ոյժին, մտքին ու ճարպիկութեանը: Այդ կարգին են պատկանում, օրինակ, աշակերտութեան բնակարանին, կերակրին, հաղուստին և անձնական սեպհականութեանը վերաբերող աշխատանքները, որովհետեւ նրանք առօրեայ կեանքում չափազանց կարևոր լինելու հետ միասին, նաև աշակերտի սեպհական շահերի հետ են կապուած:

Աշխատանքի ներմուծումը դպրոցում անհրաժեշտ է նաև այլ տեսակէտներից, որոնցից մի քանիսը կարևոր ենք համարում յիշատակելու այստեղ.—

1. Աշխատանքը մարզում է աշխատող մանուկի բոլոր զգայարանները և սրում է նրա յիշողութիւնն ու դատողութիւնը, սովորեցնում է նրան ջանասիրութեան ու ճշտապահութեան. իսկ որ ամենից գլխաւորն է, նա անհերքելի կերպով համոզում է մանուկին, որ իր գործունէութեան ընթացքում պիտի դեկավարուի որոշ սխառեմով, որոշ հետեողականութեամբ և ոչ թէ պատահական քմահաճոյքով:

2. Աշխատանքը հաղորդում է աշակերտին շատ թանգարժէք ծանօթութիւններ այս կամ այն գիտութեան մասին: Օրինակ, Դիւիի Դաստիարակչական Դպրոցում ընդունուած առաջին տիպի աշխատանքները զաղափար և ծանօթութիւններ են տալիս թուա-

բանութեան և երկրաչափութեան մասին, երկրորդ տիպինը— քիմիայի մասին, երրորդ կամ կարուձևային տիպի աշխատանքների հետ կապուած տեսական գրադմունքները— աշխարհագրութեան մասին:

3. Աշխատանքի հետ սերտ կերպով կապուած են գիւտերը, որովհետեւ վերջիններս ոչ այլ ինչ են, եթէ մարդկային յամառ աշխատանքի ծնունդը: Հետևաբար աշխատանքը և գիւտերը անբաժանելի են: Աշխատանքի ուսուցմանը զուգընթաց, անշուշտ, պիտի լինեն նաև բացատրութիւններ գիւտերի այն ազդեցութիւնների մասին, որ գործել են նրանք մարդկութեան կեանքի ու քաղաքական հիմնարկութիւնների վրայ: Այդպիսով աշակերտները մի կողմից ծանօթութիւններ ձեռք կրերեն պատմութեան մասին, իսկ միւս կողմից՝ կնախապատրաստուեն պատմութեան ուսուցման համար:

4. Զանազան արհեստների ուսուցումը աշակերտութեանը հարկաւոր հում նիւթերի հետ— ուրեմն և բնագիտութեան տարերքի հետ— ծանօթացնելով միասին, միաժամանակ հաղորդում է նաև շատ կարևոր գիտելիքներ այդ արհեստների ծագման ու զարգացման պատմութեան մասին: Այդ բոլորից զատ, արհեստների պատմութիւնը— միացած գիւտերի պատմութեան հետ— աշակերտին ստոյգ գաղափար է տալիս այն երկար ու դժուարին ճանապարհի մասին, որով ընթացել է մարդկային քաղաքակրթութեան զարգացումը— սկսած նախապատմական մարդու վայրենական վիճակից մինչև ներկայ «լուսաւոր» կոչուած դարը:

5. Իրողութիւն կարելի է համարել այն, որ մանուկի կեանքը շատ բաներում բոլորովին նման է նախնական մարդու կեանքին: Եւ պատմութեան ուսուցումը տանելով այն ուղղութեամբ, որով ընթացել և յաջողութիւններ է գտել մարդկութիւնը, զրանով մենք դաստիարակիչ ենք դարձնում նաև մարդաբանական գրադմունքները: Մի քանի տարի այս նախապատրաստական անհրաժեշտ աշխատանքին նուիրելուց յետոյ, նոր միայն պէտք է դիմել իսկական պատմութեան ուսուցմանը, սկսելով մայրենի երկրի պատմութիւնից, որ անմիջապէս կապուած է մարդաբանութեան հետ¹⁾: Սրանից յետոյ արդէն պիտի անցնել հին պատմութիւնը— ժամանակագրական կարգով:

Բնագիտութեան ուսուցումը աւելի դժուար է յիշեալ սկզբունքներին համապատասխան սխառեմի ենթարկել, քան պատմութեանը: Դրա համար էլ Դիւիի դպրոցում բնագիտութեան

1) Դիւիի դպրոցում պատմութեան ուսուցումը սկսում է Ամերիկայի պատմութիւնից, հնդիկների կեանքի նկարագրութեամբ:

ծրագիրը սահմանափակում է միմիայն հիմնական դրութիւններով, սակայն այնպիսի, որ ապագայում կարող են մշակուել ամենաշնորհարձակ ծաւալով: Ըստ այսմ առաջին 2—3 տարիների բնագիտական դասընթացի գլխաւոր նպատակը պիտի լինի՝ զարգացնել մանուկի դիտողութիւնն ու — այսպէս ասած — կարեկից հետաքրքրութիւնը գէպի բոյսերն ու կենդանիները: Սրա հետ շաղկապուած պիտի լինի և՛ երկրագիտութիւնը (землеведение), որովհետեւ այն ամենը, ինչ որ կենդանի է և գործարանաւոր, երկրից է ծնւում և կրկին նրա գիշկը վերագոռնում:

Այս բոլորից յետոյ արդէն ոչ միայն կարելի, այլ և անհրաժեշտ է ուսումնասիրել, թէ բնութեան ոյժերը ինչպիսի գործադրութիւն ունեն մարդու քաղաքակրթական աշխատանքին ծառայող մեքենաների շարժման խնդրում: Վերջիններիս թւում կարևորագոյն տեղերից մէկն են բռնում հաղորդակցութեան միջոցները: Այդ մասին վերաբերեալ ուսուցումը պէտք է տարուի այնպէս, որ աշակերտների աչքերի առջևով դան-անցնեն հաղորդակցութեան և փոխադրութեան բոլոր միջոցները, սկսած ամենապարզերից մինչև ամենաբարդերն ու ժամանակակիցները, սկսած թափառաշրջիկների սայլից մինչև օդային էլէքտրական ճանապարհները կամ էլէքտրական էլեատօրները:

Հասարակ կողպէքների, ժամացոյցների և այլ նման մեխանիզմների վրայ գործադրած գործնական աշխատանքը ամենալաւ նախապատրաստութիւնն է բնագիտութեան ինչպէս՝ նաև մի բան եփելու հասարակ փորձերը շատ նպատակայարմար առիթներ են ընձեռում՝ իւրացնելու տաքութեան մասին եղած կարևոր հասկացողութիւնները:

Հասկանալի է, որ այս բոլոր աշխատանքները ներկայանում են ոչ որպէս ինքնին նպատակ, այլ դաստիարակչական միջոցներ, ոչ ուսուցման առարկաներ, այլ որպէս աստիճանացոյց՝ մանուկներին պարզաբանելու մարդկային համայնակեցութեան պահանջները և վերջիններիս բաւարարման այն միջոցները, որ մարդը ձեռք է բերել շնորհիւ իր հնարագիտութեան և գոյութեան բնական պայմանների ուսումնասիրութեան:

Գործնական պարապմունքների ներմուծումը դպրոցում ամենից առաջ կարևոր է նրանով, որ այդպիսով ուսուցմանը տրւում է սօցիալական նշանակութիւն: Այնուհետև գիտութիւնների իւրացումը մանուկ-աշակերտի համար դառնում է մի կենսական նպատակ, դպրոցը դադարում է, կեանքից կտրուած, միայն դասերի համար պիտանի հաստատութիւն լինելուց և դառնում է նոյն կեանքի բնական և չափազանց բազադրիչ մասնիկը:

Բացի դրանից, գործնական աշխատանքի ներմուծումը նո-

բողոքում է դպրոցի ամբողջ միջնորդը. դպրոցը կապում է կեանքի հետ և ներկայացնում է — թէպէտ մինիստրիւր, փոքրացրած չափերով — մարդկային նոյն հասարակութիւնը, որ յարատե գարգացման ճանապարհի վրայ է գտնուում:

Եղբակացութիւնը պարզ է. — հիմնական բարեփոխութեան է կարօտ դպրոցական ամբողջ կեանքը, առանց որի անկարող են իրականանալ մեր առաջադրած պահանջները: Պետք է յեղաշրջման կենդանի շտենչը ախտահանութեան ենթարկի հին դպրոցը, մաքրի նրա ծանրացած միջնորդը և թարմացնէ նրան:

Դպրոցական յեղափոխութիւնը անհրաժեշտ է:

Այդ յեղափոխութիւնը պիտի լինի նոյնքան մեծ, որքան մեծ է հասարակական կեանքում արդէն տեղի ունեցած և տակաւին շարունակող յեղափոխութիւնը:

Անկասկած, դա չի կարող լինել միանգամից, մի կամ մի քանի օրերի ընթացքում, այլ կամաց-կամաց, մեծ աստիճանաւորութեամբ: Եւ ուրախութեամբ պէտք է արձանագրել, որ այդ յեղափոխութեան — կամ աւելի ճիշտ՝ բարեփոխութեան — նախօրեակին ենք ասլորում մենք:

Բաւական է յիշել, որ դործնական աշխատանքները օրէցօր մեծամեծ նուաճումներ են անում դպրոցում, զուտ տեսական և ձեւական զբաղմունքները իրենց նախկին դիրքերից գլորուելով, երկրորդական տեղեր են բռնում, դաստիարակութեան խնդիրն սկսում է կամաց-կամաց առաջնակարգ տեղ դրաւել: Այս ամենը պատահականութիւն չէ, իհարկէ, այլ ազգարտը՝ ապագայ բարենորոգութեան:

Մենք պիտի կարողանանք ըմբռնել և գնահատել այդ երևոյթը, պիտի կարողանանք ըմբռնել դպրոցական նոր հոսանքները իրենց կատարեալ նշանակութեամբ և — որ գլխաւորն է — մենք պիտի կարողանանք այդ նոր գաղափարները զարգացնել այնպէս, որ նրանցով տողորուի մեր ամբողջ դպրոցական-դաստիարակչական համակարգութիւնը (սխտեմբ):

Միայն այս ճանապարհով մենք կարող ենք ցանկալի ձեռք լուծել իսկական դաստիարակութեան խնդիրը և ստեղծել հասարակութեան համար այնպիսի անդամներ, որոնք, ինչպէս անհատի, այնպէս էլ հասարակութեան բախտաւորութիւնն ու յառաջադիմութիւնը անհատի և հասարակութեան համագործակցութեան մէջ որոնէին:

Թէ ներկայ դաստիարակութիւնը այս տեսակէտից որքան պակասաւոր է — դա արեւի լոյսի նման պարզ է իւրաքանչիւրի համար: Մեզանում դեռ ևս կողք կողքի թագաւորում են — մի կողմից՝ զիտութեան ու կրթութեան միակողմանի և մասնագիտացման

սկզբունքը, իսկ միւս կողմից՝ նրանց մասին եղած, համարեալ թէ, միջնադարեան հասկացողութիւնները: Մեր մանկավարժութիւնը դիմում է գլխաւորապէս—այո՛, թերեւս և բացառապէս— ուղեղին, բանականութեանը. նա կամենում է հարստացնել միտքը զանազան կցկտուր և մեռած դիտելիքներով: Աշակերտի հոգին նրա համար, կարծէք, գոյութիւն չունի. նա չի աշխատում կենդանի հետաքրքրութիւն զարթեցնել մանուկի մէջ, սովորեցնել նրան՝ ստեղծել իր հոգու խորքերից մի որ և է օգտակար և գեղարուեստական բան:

Գործնական զբաղմունքների ներմուծումը դպրոցում՝ ունի և իր թշնամիները: Նրանք ասում են, որ ձեռարուեստների ուսուցումը, բնագիտական փորձերը և միւս նորամուծութիւնները դպրոցը—ընդհանուր կրթական դպրոցը—կգարձնեն մասնագիտական—արհեստագիտական հիմնարկութիւն և կպատրաստեն մասնագէտներ, առանց մտքի ըստ կարելւոյն, լրիւ և բազմակողմանի զարգացման:

Սակայն նրանց կարելի է պատասխանել, որ հէնց ներկա զաստիարակութիւնն է ամենամեծ չափով նպաստում մասնագիտացմանը, որովհետեւ նա իր միակողմանիութեամբը ժխտումն է բազմակողմանի ընդհանուր կրթութեան:

Ներկայ դպրոցը, մերժելով ձեռքի և գեղարուեստական ունակութիւնների զարգացման կարևորութիւնը և թշնամի լինելով գործնականօրէն ուսուցման սկզբունքին, ինքն իրան մահուան է դատապարտում, միևնոյն ժամանակ ապացուցանելով նաև իր հիմնական բարեփոխման անհրաժեշտութիւնը:

Վերևում, որպէս օրինակ նոր դաստիարակչական հիմնարկութեան, առինք Զօն Դիւիի դպրոցի նկարագիրը. սակայն չպէտք է մոռանալ, որ նա միակը չէ: Դիւին ունեցել է իր ռահ-վիրաները, որոնց թւում առանձնապէս պէտք է յիշատակել գերմանացի նշանաւոր մանկավարժներին: Ինքը Դիւին էլ խոստովանում է, որ մասնաւորապէս Ֆրէօրէլը շատ մեծ ներգործութիւն է ունեցել նրա վրայ: Եւ իսկապէս, այդ ազդեցութիւնը շատ զօրեղ կերպով երևում է Դիւիի դպրոցական ամբողջ սիստեմի մէջ: Ընդհանրապէս Ֆրէօրէլի—ինչպէս նաև Պեստալոցցու—ազդեցութիւնը Ամերիկական նոր դպրոցի վրայ—անժխտելի է: Բայց այն, որ գերման մանկավարժութեան ծնունդ մանկապարտէզը Ամերիկայում կազմում է դպրոցական համակարգութեան մի կարևոր մասը, մանկապարտէզի գերմանական մեթօդն իսկ ընդունուած է Նոր-Աշխարհի բոլոր լաւ դպրոցներում: Շատ տեղերում ուղղակի ցանկութիւն է արտայայտուել ուսուցման ամբողջ սիստեմը հիմնել Ֆրէօրէլի սկզբունքների վրայ, ինչպէս օրինակ Ս. Լուիում, Մօր-

մանեան Իւտա նահանգի մանկավարժական հետաքրքիր ցուցահանդէսում 1904 թուին:

Դիւի դպրոցին շատ նման—բայց աւելի մեծ—դաստիարակչական դպրոցներ են Հօրացիոս Մանի դպրոցը Նիւ-Եօքում և Կօլումբի համալսարանին կից գտնուող Մանկավարժական Սեմինարիայի օրինակելի դպրոցը:

(50) Մանկավարժական փորձնական դպրոցներ.

Մանկավարժական նման փորձերը պահանջում են ոչ միայն հմուտ ու գաղափարական ուսուցիչներ, այլ և հսկայական ծախքեր, որ անել կարող են միմիայն հեռատես կառավարութիւնները: Եւ եթէ Ամերիկայում նորագոյն դպրոցները օրէցօր բազմանում և բարդաւաճում են, դրա ամենագլխաւոր պատճառը վերոյիշեալ բարեկաշի պայմանների ներկայութիւնն է այնտեղ:

Գերմանիայում Ֆրէօրէլի գաղափարների իրականացման գործին արգելք է եղել ոչ այնքան նիւթական միջոցների պակասութիւնը, որքան պահպանողականութեան այն խոշոր գիծը, որ խտուկ է բոլոր գերման հիմնարկութիւններին—և՛ դաստիարակչական, և՛ հասարակական: Եթէ այդ այդպէս չլինէր, գերմանական մայր հողի վրայ ևս կաճէին Ֆրէօրէլի հանճարեղ գաղափարները և կտային համապատասխան կրթական հիմնարկութիւններ: Այդ գաղափարների սաղմերը միայն իրականացած են Գերմանիայում, այն էլ գլխաւորապէս մասնաւոր կրթական հաստատութիւններում: Յիշելու արժանի է Ենայի համալսարանին կից գտնուող Մանկավարժական Սեմինարիան, որը սակայն կարիք ունի աւելի զարգանալու, աւելի բարգանալու, որ կարողանայ տալ այն բարեբար արդիւնքը, որին շատ վաղուց արդէն հասել է Ամերիկան:

6. Տէր Յակովբեան

Երևան.

